

DÉL-AFRIKA IGAZSÁGTÉTELI ÉS MEGBÉKÉLÉSI BIZOTTSÁGA*

A HARMADIK ÚT

Ahhoz, hogy megérthessük a dél-afrikai Igazságtételi és Megbékélési Bizottság természetét és jelentőségét, fontos a testületet mind nemzeti, mind nemzetközi összefüggéseiben látni.

Dél-Afrika a gyarmatosítás kezdetétől megtapasztalta a rasszizmus és elnyomás különféle formáit. Ezért vannak, akik szerint a bizottság vizsgálatának tárgyát képező időszakot egészen a Dél-Afrikába elsőként, 1652-ben érkezett fehér telepesek érkezésétől kell számítani! Mások azon a véleményen vannak, hogy legalább 1910-től, Dél-Afrika első alkotmányától kell számítanunk ezt az időszakot. Sokan úgy tartják, a kezdő dátum 1948 kell legyen, amikor a Nemzeti Párt hatalomra jutott. Alapos megfontolás után a dél-afrikai parlamentben működő Igazságügyi Állandó Bizottság úgy döntött, hogy a vizsgálat tárgyául az 1960 márciusától 1993 decemberéig tartó időszakot ajánlja. Az első dátum egybeesik a politikai szervezetek betiltásával, az apartheidtel szembeni minden ellenállás letörésével, és a sharpeville-i mézárlassal. A végét jelző évszámot önkényesen jelölték ki mint azt a dátumot, amikor a tárgyaló csoportok egy az ideiglenes alkotmányba beiktatandó, amnesztiát előíró jogszabály mellett döntöttek (ezt az évszámot később 1994. május 10-re változtatták, főként azért, hogy hatálya sok olyan jobboldali afrikaira kiterjedjen, akik közvetlenül az 1994 áprilisi választások után követtek el erőszakos cselekményeket).

Az 1910-es első dél-afrikai alkotmányt a fehér hegemonia jellemezte, és alapjában véve nem volt demokratikus, hiszen a lakosság túlnyomó többségét kizárta a hatalomgyakorlásból, és e kirekesztés borszín alapján történt. Ennek ellenére ezt a nem demokratikus és rasszista alkotmányt tovább erősítették, amikor 1948-ban a Nemzeti Párt került hatalomra. A Nemzeti Párt uralma alatt, az apartheid politikáján keresztül az uralkodás politikájának szereztek érvényt, amit nemcsak az alapvető politikai jogok megtagadása jellemezett, hanem a társadalmi élet szisztematikus megtervezése is, s ez az élet minden terüle-

tét felölelte a születéstől a halálig. Az apartheid rendszere határozta meg az állam politikáját a választójogi szabályokban, a földkérdésben, a lakáskérdésben, az oktatásban, a közlekedés szervezésében, az egészségügyi szolgáltatások, a sport, a vendéglátás terén, de még a temetkezés szabályozásában is. Más szavakkal: az apartheid a törvényben meghatározott bőrszínű csoportok kisebbségi önkényuralma volt területi, lakossági, társadalmi és gazdasági alapon. Ez a rendszer ötven évig volt uralmon.

Habár minden jel arra mutatott, hogy Dél-Afrika nem tarthat elég békés és demokratikus választásokat, 1994-ben az elnyomás, kirekesztés és ellenállás felől megindult a folyamat egy új, tárgyaláson alapuló, demokratikus rend felé. A láncok, amelyek az ország lakosságának nagy részét látszólag örökös szolgátságban tartották, elszakadtak. Sokan Dél-Afrikán belül és kívül is úgy jellemezték ezt a folyamatot, mint valóságos csodát. A társadalmi és gazdasági örökség miatt azonban a munka „befejezetlen”, és ezzel meg kell birkóznia Dél-Afrikának; másként soha nem lehet ezt a csodát fenntartani, a demokráciát megerősíteni és a békés jövőt minden dél-afrikai számára biztosítani. Így tehát a múlt örökségének kezelésére irányuló minden komoly próbálkozás a dél-afrikai állampolgárok többségének gazdasági és társadalmi életében elérendő változtatás iránti erős elkötelezettségét kell hogy jelentse.

Ugyanígy érezhető a kényszerítő szükség az *erkölcsi rend helyreállítására*, amit veszélybe sodort a joguralmának feladása és az alapvető emberi jogokkal való súlyos visszaélések – innen ered az Igazságtételi és Megbékélési Bizottság gondolata. Ám ha a lakásügy, az egészségügy, az oktatási rendszer megváltoztatása és a szociális intézmények korszerűsítése késlekedik, az csak még jobban megnehezíti az Igazságtételi és Megbékélési Bizottság munkáját. A gazdasági igazságosságot és az erkölcsi rend helyreállítását úgy kell tekinteni, mint egy érem két oldalát. Míg a bizottság a megbékélés és egyesítés keresésénél az igazságra összpontosít, a szociális intézmények munkájának komoly késleltetése rossz fényt vethet a megbékélésről szóló minden tárgyalásra.

* A tanulmány megjelent az *Out of And Into Authoritarian Law* című kötetben (ed. András SAJÓ, The Hague–London–New York, Kluwer Law International, 2002, 31–52).

A Dél-Afrikában meginduló gyógyulási folyamat kezdetét jelzi a társadalom „betegségének” diagnosztizálása és a múlttal, valamint annak következményeivel való szembenézés esélyének biztosítása az elkövetők és áldozataik számára, hogy lehetőség legyen az újrakezdésre. Az Igazságtételi és Megbékélési Bizottság remény arra, hogy a társadalom komolyan hozzájáruljon a múlttal való végleges leszámoláshoz anélkül, hogy elmerülne benne, és esély egy valóban új Dél-Afrika megteremtésére.

Igaz ugyan, hogy a dél-afrikai bizottságot nagyrészt saját országának történelme, annak körülményei és természete alakította, de ezek sok hasonlóságot mutatnak a kelet-európai és dél-amerikai történelemmel, ami hatást gyakorol a dél-afrikai bizottságra. Így például:

- a totalitarianizmusból a demokrácia egy formája felé való átmenet;
- tárgyaláson alapuló megegyezés – nem forradalmi folyamat;
- az elnyomás és az alapvető emberi jogok súlyos megsértésének öröksége;
- törékeny demokrácia és ingatag egység;
- az emberi jogok kultúrájának megszerzésére való törekvés és a jog uralmának tisztelete;
- eltökéltség, hogy a múlt súlyos emberi jogi sérelmei soha ne történhessenek meg újra.

Dél-Afrika – sok más országgal együtt – három kritikus kérdéssel szembesült az átmenet során. Először is, hogyan kezeljék a kibontakozó demokráciák az emberi jogok múltbeli megsértéseit. Másodszor: hogyan bánjanak az új, demokratikus országok azokkal a vezetőikkel és egyéneikkel, akik felelősek voltak az eltűnésekért, halálosztagokért, lelki és testi kínzásokért és általában az emberi jogok megsértéséért? Harmadszor pedig hogyan kezelje egy új demokrácia azt a tényt, hogy néhány elkövető része marad az új kormánynak és/vagy a biztonsági erőknek, vagy éppen fontos tisztséget tölt be a közéletben.

Priscilla B. Hayner arra emlékeztet, hogy mintegy tizenkilenc igazságkutató bizottság alakult tizenhat országban az elmúlt húsz év alatt, beleértve azokat is, amelyek most vannak alakulóban.¹ Az Igazságtételi és Megbékélési Bizottság megalakulásához vezető út során nagyban befolyásolt és segített bennünket számos ilyen – főleg a Chilében és Argentínában működő – bizottságok működésének vizsgálata.

Dél-Afrika számára több lehetőség volt a múlttal való szembenézésre. Először is az átfogó vagy általános amnesztia. Ezt támogatta az előző kormány, amelyet Frederick Willem de Klerk vezetett, és a biztonsági erők, köztük a hadsereg és a rendőrség is. Ez a lehetőség azonban elfogadhatatlan volt az Afrikai Nemzeti Kongresszus számára, amely a múltban sú-

lyos emberi jogi sérelmeket szenvedett többséget képviselte. A második lehetőség azoknak a felelőségre vonása volt, akik közvetlenül felelősek voltak a súlyos emberi jogi sérelmekért: bíróság elé vitejük, vádemelés és ennek eredményeképpen igazságszolgáltatás. Ezt a nürnbergi perekhez hasonló megközelítést hosszú ideig támogatták a száműzetésben élő felszabadító mozgalmak. Többségi támogatást azonban egy harmadik megoldás kapott, amely egy különleges bizottság felállítását szorgalmazta. Ezt először „igazságkutató bizottságnak” nevezték, és csak később mutatták be hivatalosan Igazságtételi és Megbékélési Bizottságnaként. Ez a testület az igazságtétel lehetőségét volt hivatott nyújtani mind az áldozatok, mind pedig az elkövetők számára, az áldozatok és túlélők rehabilitálását, a korlátozott amnesztiát, a gyógyulás és megbékélés keresését célozta.

Míg valószínűleg Thabo Mbeki „békés átmenet” iránti elkötelezettsége is hozzájárult ahhoz, hogy Dél-Afrika ne a nürnbergi példát kövesse, semmi kétség: a jobboldali és állami fegyveres és biztonsági erők befolyásolták leginkább a tárgyalás menetét és irányát. Egy Mandela elnökkel készült interjúban az elnök teljesen világossá tette, hogy a biztonsági erők rangidős táborszereplő személyesen figyelmeztették őt a szörnyű következményekre, ha a biztonsági erők tagjainak kötelező tárgyalásokkal vagy büntető eljárásokkal kellene esetleg szembenéznük a választások után. Mandela szerint azzal fenyegetőztek, hogy teljesen lehetetlenné teszik a békés választásokat. Valamiféle kompromisszumot kellett kötniük, és az ideiglenes alkotmányba a megbékélés és újjáépítés érdekében rendelkezést iktattak az amnesztiáról, valamint annak törvényhozói kivitelezéséről.

Már rámutattunk, hogy Dél-Afrika sokat tanult más, demokratikus átalakuláson keresztülment országoktól, de van az Igazságtételi és Megbékélési Bizottság dél-afrikai modelljének néhány sajátos vonása. Ezekre térünk most rá.

A DÉL-AFRIKAI MODELL SAJÁTOS VONÁSAI

1. A folyamat, melynek során Dél-Afrika megalakította a bizottságot, meglehetősen eltér minden általunk ismert más modelltől. Alapjában véve demokratikus volt, és annyi embernek adott alkalmat a bizottság megalakításában való részvételre, amennyinek csak tudott.

Az igazságkutató bizottság ötlete először az Afrikai Nemzeti Kongresszuson (ANK) merült fel az 1994-es választások előtt. A dél-afrikai állam által több évtizeden át elkövetett emberi jogi visszaélések

fényében ironikus, hogy az ANK-t olyan emberi jogi visszaélésekkel vádolták, amelyeket még száműzetése alatt követtek el néhány táborában. Az ANK válasza az volt, hogy felállított egy belső vizsgálóbizottságot, majd közzétett egy beszámolót, ám ezt sok kritika érte a pártatlanság hiánya miatt. Ezt követően egy második, független bizottság alakult. Ennek eredményeit tudatták az ANK-val, amely szerint volt alapja a kritikának, ám ezt azon általános emberi jogi visszaélések ellenében kell vizsgálni, amelyek Dél-Afrikában mindennaposak voltak. E független testület tett javaslatot egy igazságkutató bizottság felállítására is.

Kader Asmal is hozzájárult e folyamathoz, amikor átvette a nyugat-fokföldi egyetemen az Emberi Jogok Tanszékét és megtartotta székfoglaló beszédét *Áldozatok, túlélők és állampolgárok – emberi jogok, jóvátétel és megbékélés* címmel. Sokan, akik hallották vagy olvasták a beszédet, csatlakoztak azokhoz, akik támogatták az ötletet, hogy Dél-Afrikának saját bizottsága legyen.

Két fontos konferenciát tartott egy nem kormányzati szervezet, az Igazságszolgáltatás az Átmenetben is. Az első egyszerűen *A múlt kezelése* címet kapta, és Cape Town-ban tartották 1994 februárjában. Számos vezető tudós és emberi jogi ügyvéd kapott meghívást Kelet-Európából, Közép-Európából és Dél-Amerikából, hogy megossza tapasztalatait több dél-afrikai társával.² A másik ugyanazon év júliusában, szintén Cape Town-ban tartott konferencia az *Igazságtétel és megbékélés* címet kapta. A résztvevők többsége Dél-Afrikából érkezett, de volt néhány Chiléből és Argentínából származó fontos vendég is. A nem sokkal a választások előtt kinevezett igazságügyi miniszter volt a vitaindító szónok, aki felvázolta a bizottság felállításának ötletét. Az Igazságszolgáltatás az Átmenetben egy második könyvet is megjelentetett.³ Számos szemináriumot és konferenciát tartottak Dél-Afrika-szerte, megvizsgálva az igazságtételi és megbékélési bizottsággal kapcsolatos elképzeléseket. E tanácskozások nagyban hozzájárultak a végleges modell kialakításához. Végül a civil életből érkező résztvevők e hozzájárulását a törvénytervezet véglegesítésével megbízott parlamenti Igazságügyi Állandó Bizottság elé terjesztették. Nyilvános meghallgatásokat tartottak, majd ezt parlamenti vita követte, ahol a Nemzeti egység előremozdításáért és a megbékélésért elnevezésű törvénytervezetet végül elsőprő többséggel elfogadták.

A demokratikus folyamathoz való másik hozzájárulás Mandela elnök döntése volt, hogy felállít

egy kis képviseleti bizottságot a főbb politikai pártok és a civil társadalom delegálta képviselőkből, hogy kidolgozzák a megalakítandó testület tagjainak kiválasztásához szükséges folyamat lebonyolításának menetét. Bátorították az embereket az élet minden területéről, hogy lehetséges küldötteket jelöljenek, és majdnem háromszáz név érkezett be a válogató bizottsághoz. Végül huszonöt nevet küldtek tovább Mandela elnöknek, ő pedig a kormánnyal konzultálva tizenhét bizottsági tagot nevezett ki, akik ma az Igazságtételi és Megbékélési Bizottság lelkét jelentik.

Látjuk tehát, hogy a kezdetektől a törvény beiktatásáig és a bizottsági tagok kinevezéséig vezető folyamat olyannyira nyílt, átlátható és demokratikus volt, amennyire csak lehetett. Ez eltér a legtöbb igazságkutató bizottság létrejöttének körülményeitől. Azt hiszem, ez nem kis mértékben járul hozzá a bizottság sikeréhez.

2. Utaltunk korábban arra a törvényre, amely az Igazságtételi és Megbékélési Bizottságot életre hívta. A törvény tartalma szintén eltér bármely más, általam ismert bizottságot létrehozó jogszabály tartalmától. Ezeket a legtöbb esetben az adott ország elnöke vagy miniszterelnöke nevezi ki, és saját magának kell kidolgoznia eljárását, céljait és módszereit. A törvény által létrehozott bizottság előnye, hogy egy demokratikusan megválasztott csoport vesz részt a vitában és véglegesíti a bizottság célját, eljárását stb. A célokat világosan felvázolták, a korlátokat megállapították, és a grémium tagjainak a törvény szerint kell eljárniuk.

A törvény tizenhét bizottsági tagról rendelkezik, akik teljes munkaidőben dolgoznak. A bizottságnak két éven belül kell befejeznie munkáját (további három hónap engedélyezett a végső beszámoló elkészítésére). A törvény ezen kívül három különbizottságot hoz létre.

Az Emberi Jogokkal Való Visszaélések Bizottságát, amely az áldozatok/túlélők nyilvános meghallgatásait folytatja le. A kérelmezők nyomtatványon jelentkezhetnek. Sok áldozat és túlélő jelent meg nyilvánosan a bizottság előtt, még további ezek töltötték ki magát a nyomtatványt, és a testület mandátuma lejártáig becslések szerint körülbelül 22 000 kérelmet kap majd. Az áldozatok/ túlélők első nyilvános meghallgatása East-Londonban történt 1996 áprilisában.

A Jóvátételi és Rehabilitációs Bizottság feladata a hosszú távú jóvátétel politikájának és a sürgető ideiglenes segélyek rendszerének kidolgozása az elnök és a parlament ratifikációja előtt. Elég hamar eldöntötték: nem

véglegesítenek semmilyen ezzel kapcsolatos politikát, amíg az emberi jogokkal való visszaélések bizottságának meghallgatásai le nem zárulnak, hogy a politikát befolyásolhassák maguk az áldozatok/túlélők is.

Az *Amnesztia Bizottság* az amnesztiáért való folyamodványokat hallgatja meg. Mivel ezek a meghallgatások tovább tartanak, mint előre becsülték, a bizottság mandátumát négy hónappal meghosszabbították. Ehhez szükség volt a törvény módosítására, amit a parlament többségének kellett elfogadnia. Eredetileg öt személy neveztek ki a testületbe; hárman a Legfelsőbb Bíróság bírái voltak. A bizottság létszáma azóta megháromszorozódott, hogy a testület képes legyen megbirkózni a beérkező kérelmek nagy számával.

A tizenhét bizottsági tag mellé még tizenöt állandó tagot rendeltek, plusz egy szakemberekből álló adminisztratív személyzetet és egy vizsgáló egységet. A személyzet együttes létszáma megközelíti a háromszázat. Ahhoz, hogy Dél-Afrika minél nagyobb részét elérjék, négy irodát állítottak fel. Az első, amely egyben a központi iroda is lett, Nyugat-Fokföldön, a második Gautengben, a harmadik KwaZulu/Natalban, a negyedik pedig Kelet-Fokföldön nyílt meg. Ám a meghallgatások nem korlátozódtak a főbb központokra. Bizottsági tagok utazták keresztül-kasul az országot, hogy magukkal vigyék az áldozatokat a legtávolabbi vidékekről a városokba és központokba.

Az állandó bizottság munkája közben döntés született arról, hogy meghallgatásai – legyen szó akár emberi jogi sérelmekről, akár amnesztiáról – nyilvánosak legyenek-e, illetve rögzítsék-e őket. A kockázat és az újonnan felmerülő nehézségek ellenére a nyilvánosság mellett döntöttek. Ez súlyos teherterelt jelent a bizottsági tagok számára, akik keresztülutazták Dél-Afrikát meghallgatásokat tartva, mivel nem dolgozhatnak csendben és magukban, hanem állandóan a média és a közvélemény figyelő szeméi előtt állnak. Másrészt viszont hatalmas előnnyel jár, ha a nemzet a kezdetektől részt vesz a meghallgatásokon és a bizottság munkájában a rádión, televízión és a nyomtatott sajtón keresztül. Ez átláthatóvá teszi a folyamatot, emellett nevelő célzatú, hiszen az igazmondás, a gyógyulás és megbékélés nem egy kis csoportra korlátozódik, hanem elérhető az egész nemzet számára.

Eltér a bizottság az általunk ismert más testületektől annyiban is, hogy a törvény *hatósági jogkörrel* ruházza fel. A bizottságnak jogában áll beidézni, vizsgálatot folytatni és letartóztatni. Ez lehetővé teszi számára megkérni a feltételezett elkövetőket vagy azokat, akik fontos információkkal rendelkeznek, hogy osszák meg vele a rendelkezésükre álló információkat. Ha ennek nem tesznek eleget, be is idézheti a kérdéses személyeket. A bizottság ezen kívül olyan aktákhoz és

dokumentumokhoz is hozzájuthat, amelyeket az előző kormány és annak emberei elrejtettek. *Ez meggyezéseket eredményezett a politikai pártok, fegyveres és biztonsági erők között, hogy nyíltan elárassák magukat a bizottságnak.* A dél-afrikai modell olyan főbb intézmények meghallgatására is kiterjesztette a bizottság hatáskörét, mint a politikai pártok, az igazságszolgáltatás, az üzleti szféra, a foglalkoztatási és egészségügyi szektor, az egyházak és a fegyveres erők.

Szintén jelentős különbséget mutat a dél-afrikai bizottság *amnesztiával kapcsolatos* megközelítése. Ez olyan fontos, hogy külön fejezetet érdemel.

AMNESZTIA

Az emberi jogokkal való súlyos visszaéléseket elkövetők amnesztiája mindig is heves viták és ellentmondások forrása volt. Ezt Dél-Afrika sem kerülte el. Sok neves jogász és emberi jogi aktivista ellenzi a teljes, úgynevezett blanketta amnesztiát, mert bár a diktatúrából a demokrácia felé tartó sok ország hirdett teljes körű amnesztiát, az később nagy vitákat váltott ki (Chilében, Argentínában stb.).

Az egyik fontos kérdés, amellyel mindenkinek szembesülnie kellett, aki az Igazságtételi és Megbékélési Bizottság megalakulásához vezető folyamatból részt kért, az volt, hogyan korlátozzák a büntetlenség megadását. Természetesen nagy jelentősége van annak, ha az igazságszolgáltatás a bűnvádi eljáráson keresztül működik, és ez csapást is mér a büntetlenségre. Továbbá az efféle folyamat segíti az áldozatok személyes és társadalmi méltóságának visszaszerzését, és bizonyos fokig felfedheti az igazságot. Ám ennek a folyamatnak korlátai is vannak, és a teljes körű igazságszolgáltatás nem mindig lehetséges egy átmenet alatt álló társadalomban.

Véleményünk szerint amikor olyan történelmi emberi jogi visszaéléseket vizsgálunk, amelyeket az elnyomás idején követtek el, figyelembe kell venni a történelmi, politikai és társadalmi körülményeket is, csakúgy, mint a szóban forgó átmenet természetét. Dél-Afrika esetében a konfliktus megoldását a tárgyalásban találták meg, nem pedig a csataterén elért győzelemben vagy az előző rezsim összeomlásában.

A tárgyalásos politika pedig szükségszerűen magával hozza a meggyezés keresését, vagyis a kompromisszumot.

Még egy háborús büntetteket vizsgáló bíróság sem mindig képes maradéktalanul betölteni küldetését és az igazságszolgáltatás elé idézni mindazokat, akik közvetlenül részt vettek a súlyos emberi jogi büntettekben. A régi Jugoszláviában és Ruandában sincs lehetőség arra, hogy minden emberi jogi büntettségben

érintett bíróság elé álljon. Ráadásul a bűnvádi eljárások időigényesek, és a meggyőző bizonyítékok beszerzése is gyakran problematikus. A legtöbb ország egyszerűen nem engedheti meg magának a költséges pereket, tehát viszonylag keveset indítanak el. Az elkövetők többsége így megmenekül a felelősségre vonás alól.

Nagyon fontos leszögeznünk, hogy a háborús bűnöket vizsgáló bíróság számára a kulcsszó a büntetés. Ám egy súlyosan kettéosztott társadalomban ez nem működik, ha a társadalom éppen a gyógyulást és a megbékélést szeretné elérni. Szigorú intézkedéseket kell tenni a népiirtás elkerülésére, ám mindig figyelembe kell venni a megbékélést is, hogy az ilyen tett megisméltetésének kockázata a minimálisra csökkenjen. Okos dolog lenne az Igazságtételi és Megbékélési Bizottsághoz hasonló mechanizmus kialakítása olyan országokban, amelyek széles körű konfliktust éltek át, és még mindig kettéosztottak. A dél-afrikai modell kísérlet arra, hogy korlátozza a büntetlenséget, és az első döntés az általános amnesztia elutasítása volt. Az amnesztia-rendeletek pedig azt biztosítják, hogy az amnesztia ne valami olcsó és könnyen elérhető dolog legyen.

Először is az amnesztiát egyéni alapon kell kérvényezni – nincs általános amnesztia. Másodszor, az amnesztia kérvényezőinek egy szabvány nyomtatványt kell kitölteniük, amely a Government Gazette-ben jelenik meg, és igen részletes információkat kér a szóban forgó emberi joggal való visszaélésről. Harmadszor, a kérvényezőnek „teljes beszámolót” kell adnia emberi jogi büntettéről ahhoz, hogy jogosult legyen az amnesztiára. Negyedszer, a legtöbb esetben a kérvényezőknél meg kell jelenniük az Amnesztia Bizottság előtt, és ezek a meghallgatások nyilvánosak. Ötödös, a törvényben időkorlátozás van. Csupán azokat a súlyos emberi jogi visszaéléseket veszik figyelembe, amelyeket 1960 és 1994 között követtek el. Ezen kívül meghatározott időszak alatt lehet beadni az amnesztiáért való folyamodványokat: a törvény beiktatásától, 1995 decemberétől kezdve 1997. május 10-ig. Végül pedig a törvény kritériumok sorát szabja meg, amelyek eldöntik, hogy az amnesztia-kérvény sikeres lesz-e.

Azt, hogy egy tett, mulasztás vagy bűncselekmény politikai célú volt-e, az alábbi kritériumok alapján döntenek el:

- a tett, mulasztás vagy bűncselekmény elkövetőjének indítéka;
- a körülmények, amelyek között a tett, mulasztás vagy bűncselekmény történt, és főleg hogy az politikai felkelés, zavargás vagy esemény közepette, illetve arra való válaszként történt-e;
- a tett, mulasztás vagy bűncselekmény jogi és tényleges természete, beleértve annak súlyosságát;

– a tett, mulasztás vagy bűncselekmény tárgya vagy célja, és főleg hogy az elsősorban politikai ellenfél, állami tulajdon vagy magánszemélyek, magántulajdon ellen irányult-e elsősorban;

– hogy a tett, mulasztás vagy bűncselekmény parancsra történt-e, vagy egy olyan szervezet, intézmény, felszabadító mozgalom vagy testület parancsára, érdekében vagy egyetértésével, amelynek a tettet elkövető egyén tagja, ügynöke vagy támogatója volt;

– a tett, mulasztás vagy bűncselekmény, valamint az elérni kívánt politikai cél közötti kapcsolat, és legfőképpen a kapcsolat közvetlensége és szorossága, továbbá a tett, mulasztás vagy bűncselekmény és az általa elérni kívánt cél arányossága.

Ezzel szemben nem tartalmazza a következő kritériumokat:

– a személyes tulajdonszerzésért elkövetett tett, mulasztás vagy bűncselekmény bármely személy részéről, aki cselekedete után pénzt vagy más értéket kapott mint az állam vagy egy korábbi állam, politikai szervezet vagy felszabadító mozgalom informátora, nem kerül kizárásra csak azon az alapon, hogy pénzt vagy értéket fogadott el az információért;

– a személyes rosszindulatból, gyűlöletből vagy rosszakaratból elkövetett cselekedetek az ellen a személy ellen, aki ellen a cselekedetek irányulnak.

Végül pedig fontos észben tartanunk, hogy az igazságkeresés és a megbékélési folyamat nem helyettesítheti a bűnvádi eljárást. Számos büntetőper folyt párhuzamosan a bizottság eljárásával.

A legsúlyosabb emberjogsértéseket túlélők, akik a leginkább elleneztek az amnesztiát, pert indítottak a bizottság ellen Dél-Afrika Alkotmánybíróságánál. Az Alkotmánybíróság azonban a bizottság javára döntött azon az alapon, hogy az alkotmány 33. cikke lehetővé teszi a bírói út korlátozásának jogát az alkotmány amnesztiát garantáló része alapján. Az Alkotmánybíróság megállapította, hogy az amnesztia-rendeletek nem ütköznek nemzetközi normákba és nem sértik a Dél-Afrika által vállalt, egy államon belüli pártok közötti konfliktust, illetve egy gyarmatosító hatalom és egy az országot gyarmatosítók és uralók ellen, az önrendelkezésért folyó küzdelmet szabályozó nemzetközi kötelezettségeket. Ettől függetlenül a társadalomban megmaradt az amnesztiával szembeni ellenérzés.

A másik oldalon mind erősebbek azok a hangok, amelyek szerint ha Dél-Afrika megbékélést akar, mind az áldozatokat, mind pedig az elkövetőket arra kell biztatni, hogy vegyenek részt az Igazságtételi és Megbékélési Bizottság munkájában. A probléma az, hogy ha az embereket amnesztiáért való folyamodásra biztatják, de felelősségre is vonhatók a büntető vagy polgári bíróság előtt, hol marad az ösztönzés. Lennie kell egy ablaknak vagy a kegyelem egy pilla-

natának, amikor a gyász és szenvedés nyilvános kifejezést kaphat, és második esélyt biztosítanak azoknak, akik súlyos emberi jogi visszaélésekben vettek részt az adott körülmények között és az adott időszakban egy konfliktusok sújtotta országban.

Dél-Afrika tapasztalata sok más országhoz hasonló annyiban, hogy tanúk sora hangsúlyozta az Emberi Jogokkal Való Visszaélések Bizottsága előtt azt az alapvető igényt, hogy megtudja az igazságot egy szeretnének eltűnésével kapcsolatban. Emberek könyörögnek újra és újra, hogy megtudhassák, mi történt apjukkal, anyjukkal, nővérukkal vagy bátyjukkal, fiukkal vagy lányukkal. Tudni akarják, hol van eltemetve, miért ölték meg és milyen körülmények között. Ez visszatérő igény minden nyilvános meghallgatáson. Fontos, hogy a tanúk szinte szóról szóra ugyanazt mondják, legyenek bár Dél-Amerikában, Észak-Írországon vagy Dél-Afrikában. Kérésük különböző nyelveken ez: „Meg akarok bocsátani, de tudnom kell, kinek és miért.” Más szavakkal: az emberi jogi bűntett részleteit és körülményeit tudni önmagában is része a gyógyulási folyamatnak. De hogyan tudják meg az igazságot, ha az elkövetők nem lépnek elő? A helyzet az, hogy az elnyomás és titkolózás Dél-Afrikában generációk óta jelen van, és nagyon kicsi az esély új bizonyítékok felbukkanására vagy akár hogy tanúk szánják rá magukat a megnyilatkozásra. Az egyetlen módja, hogy az áldozatok megtudják az igazság egy részét, az, ha az elkövetők előlépnek és elmondják, mit csináltak, kivel és hogyan. Ez talán sovány vigasz, ám az áldozatok igényét tekintve, úgy tűnik, mégis enyhítheti a fájdalmat és segít egy új élet kialakításában.

A feltárt igazság nem csupán vigaszt és lelki békét nyújthat, hanem bizonyos mértékig igazságot is szolgáltat. Az amnesztia olyan ár, amelyet Dél-Afrikának a jórészt békés átmenetért kell fizetnie. És olyan ár, amelyet sok áldozatnak kell fizetnie azért, hogy egy szörnyű múltból szóló igazságról többet tudjanak. Dél-Afrika a szabad és tisztességes választásért és egy nagyjából békés átmenetért fizetett az amnesztiával. A kínzó kérdés, amely még választ vár, hogy vajon az állam szükségletei és céljai, valamint a sértett egyének igényei közé egyenlőségjel tehető-e.

Alapjában véve az Igazságtételi és Megbékélési Bizottság az emberi jogok kultúrájának fejlődése és a jog uralma mellett elkötelezett. Ebben a tekintetben a bizottság tehát nem annyira a múltból szól, hanem arról a törekvésről, hogy megbirkózzon a jelen kihívásaival és a jövő céljaival. Ám lehetetlen a jelent kezelni, ha a múlt sötét árnyéka ennyire rávetül, és lehetetlen bármely biztossággal tervezni a jövőt anélkül, hogy megszabadulnánk a múlt terhének azon részétől, amely már azzal fenyeget, hogy legyűr és megbénít

minden erőfeszítést. Amikor megpróbáljuk a jövőt felépíteni, van egy minimum, amiből nem lehet alább adni, ez pedig az igazság melletti elkötelezettség.

Bármilyen költséges legyen is az igazság keresése, elkerülhetetlen, ha Dél-Afrika békét és egységet kíván elérni. Az ország olyan időszakból lábalt ki, amikor társadalma hazugságon és megtévesztésen alapult. A rádió és a televízió nem volt több, mint óriási propagandagyár, amely előre csomagolt termékekkel erősítette az elnyomást és a kirekesztést. Az igazság keresése és annak lejegyzése kiűzheti a tagadás ördögét, amely lehetetlenné teszi a változást.

A fontos kérdés ez: milyen igazmondás rejlik a bizottság munkája mélyén? A bizottság négyfajta igazságot különböztet meg. Először is, van *ténybeli* vagy *törvényszéki igazság*. A törvény, amely az Igazságtételi és Megbékélési Bizottság munkáját irányítja, azt követeli, hogy „készítsen egy átfogó beszámolót, amely bemutatja munkáját és eredményeit tényszerű és objektív információkra, összegyűjtött vagy kapott bizonyítékokra alapozva” (4. e szakasz). Ez a megbízás két szinten működik. Először is, vannak eredmények az egyén szintjén. A bizottságnak kötelessége megállapításokat tenni bizonyos eseményekkel kapcsolatban, meghatározott személyekről – arról, mi történt, kivel, hol, mikor, hogyan, és ki volt érintett az ügyben. Másodsorban a bizottság felelős a körülményeket, okokat és a bűncselekmények típusait érintő megállapításaiért. A súlyos emberi jogi bűntettek egyes típusait vizsgáló eljárás a bizottságot különösen mélyen foglalkoztatja. Habár a bizottság vizsgáló egységén, adatbázisán és kutatásain keresztül megpróbált a lehető legmagasabb szinten eleget tenni a fentieknek, mindig vannak határok az igazságkeresésben, sőt, még az igazság kimondásában is.

Találók erre Michael Ignatieff szavai: „Mind, amit egy igazságkutató bizottság elérhet, az, hogy lecsökkenti a nyilvánosság előtt keringő hazugságok számát. Argentínában munkája lehetetlenné tette például annak állítását, hogy a hadsereg nem dobott félig halott áldozatokat a tengerbe helikopterekről. Chilében immár nem jelenthető ki nyilvánosan, hogy a Pinochet-rezsim nem bánt el teljesen ártatlan emberek ezreivel.”⁴

Ebből következően Dél-Afrikában immár nem állíthatják az emberek, hogy „nem tudták”. Lehetetlen tagadni, hogy az állami biztonsági erők által alkalmazott kínzás gyakorlata nem volt szisztematikus és széles körű, kijelenteni, hogy csupán néhány „záptojás” vagy „rothadt alma” követte el a súlyos emberi jogi bűncselekményeket. Lehetetlen többé azt állítani, hogy az ANK táboraiban elkövetett komoly emberi jogi sérelmekről szóló beszámolók csupán az állami félreinformálás következményei.

Másodszor pedig ott a *személyes és/vagy narratív igazság*. Azzal, hogy elmondták saját történetüket, mind az áldozatok, mind az elkövetők értelmet adtak saját sokrétű tapasztalataiknak. A sajtón keresztül ezek a személyes igazságok eljutottak a szélesebb nyilvánossághoz. A sajtóhagyomány központi szerepet játszik a bizottság munkájában. A törvény kifejezetten megerősíti az igazság elmondásának gyógyító hatását. Az Igazságtételi és Megbékélési Bizottság egyik célja visszaállítani „az áldozatok emberi és társadalmi méltóságát azáltal, hogy lehetőséget biztosít nekik saját beszámolójuk elmondására azokról a sérelmekről, amelyeknek áldozatai”.

Fontos hangsúlyoznunk azt, hogy az általunk hallott történetek nem mint „érvek” vagy követelések jutottak el hozzánk. Gyakran szívet tépők voltak, egyedülálló betekintést nyújtva múltunk fájdalmába. Hallgatni egy férfit, amint felidézi, hogyan gyilkolták meg brutálisan a feleségét és kisgyermekét, sokkal erőteljesebb, mint a Föld bármely statisztikája, és bepillantást enged a múlt konfliktusaiba. A bizottság azzal, hogy megkönnyítette a személyes „történetek” elmondását, nemcsak a múlt visszaéléseinek valós tényei leleplezésében segített, hanem egy „narratív igazság” megteremtésében is. Az Igazságtételi és Megbékélési Bizottság azzal, hogy biztosította az egyén szubjektív tapasztalatát övező némaság megtörését, jelentős mértékben hozzájárult a megbékélési folyamat elindulásához. A bizottság az „emlékezet és emberség visszaállításának” feladatáról szól. Ennek az anyagnak a nagy része benne lesz a bizottság végső beszámolójában, ám a beszámolóval együtt figyelembe kell venni a meghallgatások anyagait, az egyéni beszámolókat, az újságvivágások hegyeit és a videóanyagokat is.

Harmadszor, van *társadalmi vagy „dialogikus” igazság*. Albie Sachs bíró még azelőtt, hogy a bizottság megkezdte volna munkáját, „mikroszkóp igazságról” és „dialógus igazságról” beszélt. „Az első tényszerű, igazolható, dokumentálni és bizonyítani lehet. A dialógus igazság azonban társadalmi igazság, a tapasztalat igazsága, amelyet kölcsönhatás, megbeszélés és vita teremt meg.”⁵ Embereket hívtak meg az Igazságtételi és Megbékélési Bizottsághoz az élet minden területéről, köztük az egyházakat, a SADF-et, NGOkat, a sajtót, a jogi és egészségügyi szféra képviselőit és politikai pártokat – és természetesen a médián és a nyilvános vizsgálaton keresztül az egész dél-afrikai közösséget. Amit itt hangsúlyozni szeretnénk, az az, hogy az igazság megszerzésének *folyamata* majdnem annyira fontos, mint az igazság megállapítása. Ez a párbeszéd az egyre növekvő átláthatóság és demokrácia felé mutat, ahol fontos a részvétel, mint az emberi méltóság és integritás biztosításának alapja.

Végül pedig van *gyógyító és erősítő igazság*. A törvény egyszerre követeli meg a bizottságtól, hogy a múltba tekintsen és a jövőbe nézzen. Az igazság, amelyet az Igazságtételi és Megbékélési Bizottságnak ki kell derítenie, hozzá kell járuljon a sérültes gyógyulásához és annak megakadályozásához, hogy ugyanez még egyszer megtörténhessen a jövőben. Ám a tudás önmagában még nem elég. A tudást *tudomásulvételnek* is követnie kell, más szavakkal: a felelősség elfogadásának. Annak nyilvános elismerése, hogy dél-afrikaiak ezrei fizettek nagyon magas árat a demokrácia eléréséért, megerősíti az áldozatok és túlélők emberi méltóságát, és fontos része a dél-afrikai társadalom gyógyulásának.

A dél-afrikaiaknak nagy szükségük van egy *közös emlékezet* megteremtésére, amelyet elismerhetnek azok, akik megteremtették és megvalósították az apartheid rendszerét, azok, akik harcoltak ellene, és az a sok ember, aki bár ott élt, azt állította, nem tudott arról, ami az országában történt. *Egységünk mérték-e gyége közös emlékezetünk nagysága.*

MEGBÉKÉLÉS

Az Igazságtételi és Megbékélési Bizottságot már a kezdetektől kritizálták. Annak ellenére is, hogy az azt létrehozó törvény neve rengeteget elárul a testület alapvető céljáról: Törvény a nemzeti egység előremozdításáért és a megbékélésért. Ez közelebről azt jelenti, hogy a bizottság szándéka:

- megállapítani az igazságot a múltbéli eseményekkel kapcsolatban, valamint a súlyos emberi jogi visszaélések indítékait és körülményeit, és nyilvánossá tenni megállapításait annak érdekében, hogy az ehhez hasonló cselekmények ne ismétlődhessenek meg a jövőben;
- a nemzeti egység előremozdítása, a dél-afrikai állampolgárok jóléte, valamint a béke, ami megbékélést kíván Dél-Afrika népe körében, és a társadalom újjáépítését;
- a megértés, ami nem jelent bosszút, és jóvátétel, ami nem megtorlást, leszámolást jelent;
- az ehhez hasonló megbékélést és újjáépítést elősegíteni az amnesztia megadásával olyan cselekmények, mulasztások és büntettek esetében, amelyek a múltban politikai céllal követtek el.

Van egy zulu mondás: „minden igazság keserű”, és semmi kétség, hogy Dél-Afrikában sokan rossz szájjal vették tudomásul a bizottság által nyilvánosságra hozottakat. Sok áldozatnak és túlélőnek kellett újra átélnie gyászát és bánatát, míg azoknak, akik állításuk szerint nem tudtak a súlyos emberi jogi bűncselekményekről, tudomásul kellett venniük a tény, hogy vagy szorosan behunyták a szemüket, vagy va-

lójában igenis tudták, mi történik, de inkább nem vettek róla tudomást. Ez sohasem könnyű, sem egyénilig, sem közösen.

Talán éppen ebből az okból olyan erős az ellenállás a bizottság munkájával szemben. Számos egyén perelte már be ügyvédei útján, főleg a megfelelő eljárás hiánya miatt tiltakozva. A Nemzeti Párt, amely mindig rossz szemmel, sőt ellenségesen tekintett a testületre, végül úgy döntött, az elnököt és helyettesét viszi bíróság elé, nyilvános bocsánatkérést követelve az előbbtől, lemondást az utóbbtól. Az Inkatha Szabadságpárt panaszok hosszú listáját vonultatta fel a bizottság ellen, amit még mindig vizsgálnak. A fehér afrikai közösség egyes tagjai azzal vádolták, hogy elfogult, egyoldalú, vagy éppen megpróbálja elpusztítani a fehér afrikaiakat, és e véleményüket az újságokban, a rádióban és a televízióban is tudatták, de úgyszintén névtelen levelekben, amelyek közül sok egyenesen fenyegető volt. Néhány bizottsági tag rengeteg névtelen telefonhívást kapott halálos fenyegetésekkel.

Az Igazságtételi és Megbékélési Bizottság nem csupán ellentmondások közepette született, hanem ez az ellenérzés még ma is tetten érhető. Mibe kerül hát a megbékélés? El kell ismerni, hogy a lehetőség, amelyet az Igazságtételi és Megbékélési Bizottság létrejötté jelentett, sokat ígérő, de persze vannak korlátai. Egy nemzet gyógyulása és az igazi megbékélés elérése nem történhet csupán konferenciák vagy könyvek útján: ki kell mondani, nincs garancia arra, hogy a bizottság munkáján keresztül a gyógyulás és a megbékélés automatikusan biztosított lehet. A megbeszélés, vita, analízis, meghallgatás és az igazság lejegyzése fontos része lehet a gyógyulási folyamatnak, de csupán annyi. Sokkal, sokkal többnek kell történnie hosszú évek alatt. Az elnyomás és ellenállás hosszú és keserű időszaka alatt okozott sebek túlságosan mélyek ahhoz, hogy lebecsüljük őket és azt képzeljük, egy egyszerű kezdeményezés önmagában békés, stabil társadalmat teremt. Különösen hangsúlyoznunk kell, hogy ha nem teszünk lépéseket a gazdagok és szegények közt egyre mélyülő szakadék ügyében, megbékélés helyett konfliktus lesz a jutalmunk.

A bizottság legjobb esetben munkájával és javaslataival lefektetheti azokat a, mondjuk úgy, alapokat, amelyek az együttélés, kölcsönös tisztelet lehetősége felé mutatnak és a megbékélés hosszú, nehéz, fájdalmas folyamata felé vezethetnek. Ez már önmagában jelentős eredmény lehet, de már ebben a korai szakaszban is elmondható, hogy a bizottság más előrelépéseket is tett, amelyek hatást gyakorolnak a megbékélés keresésére.

Sok kritikát kap még a bizottság, a folyamat nem zárult le, a testület még működik. Mégis, már most rá lehet mutatni számos fontos eredményre, amelyet már elért. Először is megtörte azt a halálos csendet, amely az apartheid rendszer groteszk következményeit övezte. A törvény utasította a bizottságot, hogy „vizsgálatán és meghallgatásain keresztül olyan teljes képet alkosson az 1960 és 1994 között elkövetett súlyos emberi jogi bűncselekményekről, amelyet csak lehetséges”. Ezek a vizsgálatok és meghallgatások nyilvánosan zajlanak, és hatásuk jelentős. A vizsgálatok nem csupán tudományosak voltak és jogi úton zajlottak, hanem tulajdonképpen Dél-Afrika népe jelent meg a bizottság előtt és mondta el egyszerű, de erőteljes történeteit az emberi szenvedésről és megalázottságról. Következésképpen a leszámolások és emberi jogi sérelmek történeteit nem csupán statisztikákban és epizódokban mondták el, hanem megrendítő emberi hangon. Ráadásul az áldozatok/túlélők maguk is átéltek egyfajta katarzist, mivel most első alkalommal fogadta őket egy irgalmas és együttérző, álmilag kinevezett bizottság. Addigi tapasztalatuk egy ellenséges államról szólt. Amikor szeretteik elűntek, először a helyi rendőrsre mentek, ahol sok esetben nyűgnek tekintették őket, és még gyakrabban olyanoknak, akik semmit sem számítanak. Amikor az állami kórházakhoz fordultak fiaikat, lányukat, apjukat és anyjukat keresve, hasonló bánásmódban részesültek. Akkor sem volt jobb a helyzet, amikor végső kísérletként a halottasházba mentek. Most legalább nyilvánosan fogadták őket, méltósággal, és egész Dél-Afrika osztozhatott fájdalomukban, gyászukban.

Másodszor, egy olyan országban, ahol évtizedekig az eltussolás és az igazságnak álcázott propaganda volt állandó napirenden, a bizottság képessége arra, hogy az igazságot kiderítse, talán egyike a nyitott társadalomhoz való legnagyobb hozzájárulásainak. Sok áldozat, aki soha nem tudta, ki tartóztatta le szeretteit, hová vitték őket és milyen körülmények között, nem ismerte kínzásuk és meggyilkolásuk módját, most már tudja. Az elkövetők nem százával, hanem ezrével léptek elő, hogy bevallják, részt vettek súlyos emberi jogi bűntettekben. Az igazság most már nem kis mértékben napvilágra került, ami segít megérteni és értékelnit azt, ami a politikusok által teremtett légkörben és egy tábornokok és katonák által megvalósított rendszerben történt. Nem csupán a tudás felhalmozásáról van szó, hanem sok esetben beismerésről is.

A főbb intézmények, köztük a politikai pártok, az üzleti és a foglalkoztatási szféra, az egészségügy, a média, a bíróságok, az egyházak és más közösségek,

intézmények meghallgatásakor sokan nyíltan beismerték együttműködésüket az apartheidtel. Ezt a beismerést soha nem szabad lebecsülniük azoknak, akiket megaláztak, sőt emberségüktől fosztottak meg a múltban. Az áldozatok/túlélők nagy része által tanúsított nagylelkűség egyike volt a legnagyobb tapasztalatoknak számunkra, akik a bizottságban ülünk, s ez átáradt a szélesebb közösségre is.

Ám ez a beismerés még egy lépéssel tovább ment. A bizottság lehetetlenné tette, főleg a fehér dél-afrikaiak számára, hogy továbbra is azt állítsák: „nem tudtam róla.” Ha akkor nem is tudták, most már biztosan tudják. Csak tudatosan lehet elkerülni Dél-Afrika Igazságtételi és Megbékélési Bizottságának történetét. A grémium egyik legfigyelemreméltóbb vonása az, hogy a média figyelemmel kíséri munkáját. Alig múlt el nap 1996 kezdete óta, amikor a bizottság megkezdte munkáját, hogy az újságok ne foglalkoztak volna vele, akár címdalonn, akár máshol, vezér- vagy egyéb cikkeikben. Ami a televíziót illeti, nem múlt el nap anélkül, hogy a bizottság élete és munkája ne jelent volna meg a főbb hírműsorokban, illetve az egyórás heti műsorokban. Ám a rádióknak még ennél is nagyobb hatása volt. Nemcsak hogy élőben közvetítették a meghallgatásokat szerte Dél-Afrikában napi négy órában, hanem kommentárokkal, vitákkal és megbeszélésekkel kísérték a Dél-Afrikában használt mind a tizenegy nyelven, hogy azok is részt vehessenek a Megbékélési Bizottság történetében, akik nem tudnak írni és olvasni, de van rádiójuk.

Végül pedig jelentős kompromisszumokat kellett kötni a tárgyalásos megállapodás korlátain belül. Mondhatnánk, Dél-Afrika Igazságtételi és Megbékélési Bizottsága e korlátoktól eltekintve a lehető legjobb eredményt érte el. Dél-Afrika úgy döntött, nemet mond az általános amnesztiára és igent az emlékezésre; nemet mondott a teljes körű vádemelésre és tárgyalásokra, és igent a megbocsátásra. *Dél-Afrika a harmadik utat választotta.* Azok, akik emberiség elleni bűncselekményeket követtek el, a legtöbb esetben szabadon távozhatnak, ha amnesztiáért folyamodtak. Dél-Afrika körülményei között, ahol nem volt győztes és legyőzött, nem volt más igazi alternatíva.

Dél-Afrikában, mint sok más országban is, a fő feszültség a kompromisszumpolitika és az igazságszolgáltatás radikális felfogása között figyelhető meg. Ez a feszültség jelen van azokban a dél-amerikai és kelet-európai államokban is, ahol a tekintélyelvű ural-

mat demokratikus kormányforma váltotta fel, és mindenütt különböző módokon, különféle értelmezéssel jut kifejezésre, és egyedülállóan egyetemes ügy. A chilei Manuel Antonio Garretón úgy látja ezt, mint „etikai logikát” a „politikai állami logikával” szemben.⁶ Elizabeth Jelin a görög tragédiákra hivatkozva ezt a feszültséget a „gyász/emlékezés logikája” kontra „politikai logikának” tekinti.⁷ Politikatudósok, mint O'Donnel, valamivel pragmatikusabb fénybe állítják a problémát. Számukra ez a demokrácia vagy stabil demokratizálódás szüksége az igazságszolgáltatás, egyenlőség és jóvátétel szemlélete ellenében.

A feszültség egy másik megfogalmazása az, ha különbséget teszünk a jóvátételi igazságszolgáltatás, valamint a közjóra és a jövőbeni igazságtalanságra való előrelátó összpontosítás között. Az előbbi a Nürnberg-modell, amely az egymást követő kormányok azon pozitív kötelességén nyugszik, hogy igazságot osszanak a múlt bűneiért. Ez a megközelítés, mint a nürnbergi perek elemzése, világossá teszi, valójában önmagában megkérdőjelezi az igazságszolgáltatás fogalmát. Ráadásul sok ország egy teljesen totalitárius rendszerből tér magához, nem katonai győzelem által, hanem az összeomlás állapotán és/vagy tárgyalás útján keresztül, s így meg kell békélnie a kompromisszum zavaros kérdésével. A megtorló helyett inkább az erősítő igazságszolgáltatás lehet hatásos segítség a változáshoz és a gyógyuláshoz.

Dél-Afrikában az átmenetet alapjában véve politikai kompromisszum döntötte el, és a mindig visszatérő kérdés az, volt-e erkölcsi alap ehhez a kompromisszumhoz. Azt hiszem, a valódi értelemben volt. Erkölcsileg védhető azt állítani, hogy az amnesztiát az ár, amelyet fizetnünk kellett a békéért és a stabilitásért. Akár volt katonai puccs, akár nem, egy dolog biztos: ha a tárgyalásos politika nem járt volna sikerrel, a keserű konfliktus folytatódott volna, és még sok emberi jogi visszaélés történnék, százak, talán ezrek halnak meg. Nehéz döntést kellett hozni, és ebből nem következik az, hogy ez a döntés nem nehezedik nagy súllyal azoknak a politikusoknak a lelkiismeretére, akik meghozták. Az alternatíva nézetem szerint sokkal kevésbé lett volna kívánatos, de talán sokkal pusztítóbb lett volna.

Az egyik legsúlyosabb probléma, amellyel a bizottságnak szembeülnie kell, néhány politikai vezető vonakodása, hogy elfogadja a múlt iránti felelősségét. Ahogyan a világ sok más részén, a köz-

katonákat, a biztonsági erők középszintű vezetését, vagy éppen a tábornokokat okolják azért, hogy megvalósították a politikai pártok és politikai vezetők által kigondolt politikát és törvényeket. Az előző rendszer politikai vezetői kínzóan nehéznek találják felvállalni a felelősséget azoknak a faji törvényeknek a következményeiért, amelyeket a törvénykönyvekbe bevezettek. Még nehezebbnek érzik elfogadni azt, hogy az e törvények által keltett légkör tette lehetővé a súlyos emberi jogi visszaéléseket.

Az erkölcsi rendet csupán akkor lehet visszaállítani, ha ott kezdjük, ahol az emberek a törvényeket megalkotják, vagyis a parlamentben. Csupán akkor virágozhat fel, ha a bírák ezeket a törvényeket a hátrányos helyzetűek, elnyomottak és szegények javára értelmezik. A megbékélés akkor kezdődik el, amikor a törvényeknek és értelmezésüknek érvényt szereznek. Politikai akarat és bátorság nélkül csupán szavak és kifejezések maradnak, élet nélkül.

Ez kezdődik Dél-Afrikában. Az Igazságtételi és Megbékélési Bizottságban, a kormányban, a civil társadalomban megmutatkozik az eltökéltség, hogy annak, amit a múltban megéltünk, soha nem szabad még egyszer megtörténnie. Ez az új szellem, ez az elkötelezettség az, amely az Igazságtételi és Megbéké-

lési Bizottság legnagyobb eredményének nevezhető egy olyan országban, amely nagyon sötét éjszakából botorkál egy új nap felé.

Fordította: Karnis Andrea

JEGYZETEK

- 1 Priscilla B. HAYNER: *International Guidelines for the Creation and Operation of Truth Commissions. A Preliminary Proposal*, Law and Contemporary Problems, 1996 Autumn, 173.
- 2 A konferencia címével egy könyv is megjelent: *Dealing with the Past. Truth and Reconciliation in South Africa*, eds. Alex BORAINÉ, Jenet LEVY, Ronel SCHEFFER, Cape Town, Institute for Democracy in South Africa, 1994.
- 3 *The Healing of a Nation?*, eds. Alex BORAINÉ, Jenet LEVY, Cape Town, Justice in Transition, 1995.
- 4 Michael IGNATIEFF: *Articles of Faith*, Index on Censorship, 1996/5, 113.
- 5 *Supra*, 4. jegyzet, 105.
- 6 Manuel Antonio GARRETON: *Human Rights in the Process of Democratization*, Journal of Latin American Studies, 1994, 221–234.
- 7 Elizabeth JELIN: *Barrio Women. Between the Urban and the Feminist Movement*, Latin American Perspectives, 1994, 32–48.